

UNDER THE SIGN OF MAGIC – FANTASTIC SPACE IN VASILE VOICULESCU'S AND ION AGÂRBICEANU'S PROSE

Ana Alexandra SANDULOVICIU

“Al. Ioan Cuza” University of Iași

Abstract: The paper tries to describe the coordinates of fantastic space in short stories by two Romanian writers from the last century, Vasile Voiculescu and Ion Agârbiceanu. In the short-stories that we have analysed, the supernatural appears, quite frequently, because of the way characters "see" the space in which they live. Thus, the archaic village, the forest, the lake, the goldmine become elements of a strange geography, which is populated by unusual occurrences and by the appearance of magical beings, of folklore origin, in which humans strongly believe.

Keywords : supernatural, magical beings of folklore origin, literary space.

Tentația redescoperirii unui spațiu al sacralului, una din coordonatele prozei lui Mircea Eliade, este înlocuită în povestirile lui Vasile Voiculescu de redimensionarea arhaică și mitică a lumii. Poate mai clar ca oriunde, în proza fantastică a lui Voiculescu, cititorul încearcă senzația pătrunderii într-un spațiu imaginar compact, foarte bine delimitat. Centrul acestei lumi se găsește într-un loc izolat (sat, mănăstire, munte), iar cei care îl populează au o mentalitate aflată, încă, sub semnul revelației magice.

Cu o structură oarecum uniformă, putând fi apropiată de a basmului fantastic, povestirile scriitorului muntean propun confruntarea a două mentalități, una modernă, actuală, cealaltă arhaică, primitivă. Eroul, de cele mai multe ori venit din mijlocul lumii civilizate (*Sakuntala, Iubire magică, Misiune de încredere, Căprioara din vis, În mijlocul lupilor*), este introdus de un personaj adjuvant/inițiator (vrăjitoarea Sibila, Bujor, Amin, luparul) într-o altă dimensiune a realului. Iar părăsirea acesteia, întoarcerea în lumea obișnuită – după consumarea evenimentului fantastic – va antrena schimbări radicale în existența eroului-narator.

Reprezentativă, însă, pentru tipologia spațiului fantastic este povestirea *Lacul rău*. De această dată, scriitorul nu a mai recurs la formula narațiunii în ramă, relatată de un narator de persoana I, precum în *Iubire magică* sau în *Capul de zimbru*. Cititorul este introdus brusc în miezul acțiunii, iar povestirea apelează la alte mijloace de punere în scenă și acreditare a supranaturalului. Având, în satele din jur, o reputație neliniștitoare și stranie, *lacul* dobândește în text virtuți de *spațiu-personaj*, declanșator și vehicul al fantasticului¹. Odată pătruns în atmosfera textului, cititorul află cu mirare că apele sale nu sunt obișnuite, ci înzestrate cu puteri extraordinare, magice, gata să pedepsească necruțător intrușii care nu îi respectă rânduiala: „Bântuit de duhuri și vârtejuri lăuntrice, lacul se știa că e fără fund, lac rău : înhață – și ce apucă nu mai dă drumul. La față se arată curat și ademenitor. Dar numai la câteva palme dedesupt mișună o plasă vie de brădiș lacom, răsfirat ca o nesfârșită caracatiță, care te prinde și te încâlcește fără putință de scăpare. În câteva clipe, iezerul te trage într-unul din nenumăratele puțuri și cotloane care-l căpтуșesc, unde te închide ca într-o pungă”².

¹ Desigur, mai există și alte spații cu o conotație fantastică în proza lui V. Voiculescu, în interiorul sau în jurul satului arhaic unde se desfășoară de cele mai multe ori acțiunea în povestirile fantastice ale scriitorului ; oricum, apa, elementul acvatic joacă un rol semnificativ, în *Loștrița* – râul adăpostește peștele fantastic, de natură demonică – și *Pescarul Amin*.

² Vasile Voiculescu, *Integrala prozei literare*, București, Editura Anastasia, 1998, p. 129.

Gheorghieș, deși cunoscător al tainelor iezerului și pescar neîntrecut, născut de mama sa chiar pe malurile lacului, devine victima acestuia, dar nu fără un motiv întemeiat. Multă vreme preferat și protejat al apelor, „căci el sta cuminte sub oblăduirile iezerului, supus la toate rânduieșile, ca un fecior neîntinat și ascultător”³, tânărul se întoarce de la armată „schimbat, îngâmfat, năbădăios, năvălit la băutură, și nerușinat cu femeile. Nu mai ținea datinile, călca opreliștile”⁴. Pentru o fată, Gheorghieș pune prinsoare, duminica la horă, cu băiatul preotului, să treacă lacul înnot. El încalcă astfel o interdicție străveche, uitând „că mai cu seamă duminica era cu asprime oprit să tulburi odihna lacului și să-l înfrunți...Și încă încins de vin și aprins de o muiere”⁵. Este momentul în care iezerul capătă aparențele unui spațiu fantastic, metamorfozându-se într-o entitate punitivă, din adâncurile căreia apariții supranaturale pun sfârșit îndrăznelii fără de măsură a tânărului : „Acolo deodată a scos un răcnet, s-a dus la fund, a săltat iar deasupra, luptând cu îndărătnicie și cercând să strige. Celor de pe mal li s-a părut că vorbește cu cineva, că se roagă, zbatându-se între niște brațe de apă ce se ridicau să-l încolăcească. Și li se năzăriră năluci și spaime cu plete de spumă și bărbi crețe de valuri. Dar repede, ca și când cineva l-ar fi tras de picioare în jos, Gheorghieș s-a făcut nevăzut, înghițit în adânc”⁶. Întreg satul participă la încercările desperate de căutare a trupului înghițit de apele lacome. Însă ele nu vor putea fi îmbunate decât de bătrâna Savila, înțeleapta și totodată vrăjitoarea bună a satului. Doar ea știe cum iezerul, pe care sătenii, în mentalitatea lor arhaică, îl privesc cu teamă, asimilându-l unui spațiu fantastic guvernat de un zmeu, ar putea fi îmbunat. Elementul de supranatural se naște în povestire prin descrierea făcută lacului, ale cărui ape nu trebuie tulburate : „lac rău, posomorât, cu ape tragice, încleștat asupra prăzii, [...], nu suferea urâciunea sub nici un chip”⁷. Cu siguranță, fantasticul există, pentru cititor, doar în interiorul acestei lumi, trăitoare încă într-o mentalitate mitico-magică. Dar, în altă ordine de idei, ceea ce pentru lector pare extraordinar, de neacceptat – și anume personificarea lacului și transformarea lui într-un element ce pare să prindă viață, să se anime – intră, pentru oamenii din sat, în ordinea firească a lucrurilor, a întâmplărilor de zi cu zi. Astfel, supranaturalul nu poate prinde contur în interiorul mentalității mitico-magice, ci doar în afara ei, în lumea noastră modernă, desacralizată, căutând explicații raționale pentru orice eveniment existențial. Poate mai mult decât alte povestiri ale lui V. Voiculescu, *Lacul rău* se apropie, prin construcție și atmosferă, de categoria miraculosului fantastic de sorginte folclorică⁸.

Reprezentative pentru o posibilă poetică a spațiului fantastic sunt și povestirile cu tentă fantastică ale scriitorului Ion Agârbiceanu, apropiate de universul imaginar voiculescian prin faptul că descriu satul românesc, cel ardelean de această dată, dar și prin modul de abordare a supranaturalului. Însă, spre deosebire de construcția textelor autorului muntean, în care, de cele mai multe ori, un intrus descoperă un univers nou, trăitor după alte reguli, la Agârbiceanu eroii aparțin aceleiași lumi în care acționează și tot aici își vor consuma destinul. O lume încă aflată, precum la Voiculescu, sub semnul magicului, al credinței în ființe fantastice și locuri încărcate fie de energii sacre, fie de puteri malefice, care îi ajută sau, dimpotrivă, îi pedepsesc pe oameni atunci când nu respectă rânduieșile și semnele cunoscute din bătrâni. Fantasticul, la Ion Agârbiceanu, este aproape întotdeauna *explicat* spre finalul povestirii, însă modul în care este condusă acțiunea, mizând în special pe gradația suspensului, a misterului și, apoi, descrierea unor locuri care devin adevărate toposuri cu încărcătură supranaturală așază proza scriitorului ardelean în direcția insolitului.

³ *Idem*, p. 130.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Idem*, p. 129.

⁸ Cf. Sergiu Pavel Dan, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva, 1975, p. 49.

În fapt, textele care vor fi analizate în următoarele rânduri, *Vâlva-băilor* și *Valea-dracului*, mai puțin *Duhul băilor*, conțin un nucleu care ar fi putut să se dezvolte în direcția fantasticului, dar se oprește, însă, pe teritoriul învecinat al straniului sau al miraculosului de sorginte populară. Astfel, în *Vâlva-băilor*, misterul se țese în jurul eroului Vasile Mârza, un ortac îmbogățit peste noapte, bănuț de săteni că ar avea legături tainice și că „a plecat spre drumul pierzării”. Oamenii cred că Mârzuț ar fi protejat chiar de Vâlva-băilor, varianta feminină a duhului băilor, care se arată în interiorul minei în momentele de cumpănă sau le dezvăluie minerilor locul unde să caute vâna de aur. Mai mult, alții susțin că „în puterea nopții, când se-ntorcea de la baie, l-ar fi văzut pe Mârzuț trecând peste Dealul-Băilor. Dar nu mergea cum se merge, ci trecea zburând, parcă neatingând pământul”⁹. Și, totuși, nu vreun spirit tainic al băii îl îndrumă pe erou în găsirea aurului, ci o bătrână crâșmăriță, Nițuleasa, „cu colții ieșiți, cu bărbia lată, zbârcită, cu nasul lung cât o piparcă”¹⁰, o întrupare a răului, de a cărei fată acesta se îndrăgostește. Lăcomia bătrânei pentru aur devine din ce în ce mai mare, mai ales că ea cunoaște, din bătrâni, locurile unde mai există aur. Crâșma Nițulesei, loc întunecat, anunțând, parcă, sfârșitul tragic al eroului, găzduia în trecut „toți hoții de baie”, de la care, de altfel, bătrâna vrăjitoare a smuls secretele găsirii aurului. Vasile Mârza își află sfârșitul pe muntele Vâlcoiu, la Vârtejul-Oanei, loc temut și necercetat de ceilalți băieși din sat, prăbușindu-se, din neatenție, în adâncurile băii abandonate. Muntele capătă, precum lacul din povestirea lui Voiculescu, virtuțile unui spațiu simbolic punitiv, care sancționează lăcomia fără de măsură a oamenilor. Povestirea *Valea-Dracului* este construită după o schemă epică asemănătoare. Gherasim, protagonistul, a avut cutezanța să coboare într-un loc interzis, în Valea-Dracului, pentru a căuta, la fel ca Mârzuț, banii necesari căsătoriei cu fata iubită. Sătenii cred, însă, cu tărie că însuși Necuratul l-a pedepsit pe tânăr, găsit mort în acest spațiu asupra căruia stăruie un vechi blestem. Și de această dată, elementul de fantastic este îndepărtat de naratorul heterodiegetic : viteazul și curajosul Gherasim este ucis de pădurarul Pascu, cerberul văii misterioase, om urât „cu ochii mici, surii”, gelos pe istețimea, curajul și tinerețea lui Gherasim. Pădurarul vrea să se însoare cu Crucița, iubita lui Gherasim, și este preferat de tatăl fetei pentru că tocmai a moștenit o moșie. Dacă personajele și relieful caracterelor se apropie de basm, prin simplitatea liniilor cu care sunt construite, în schimb naratorul dovedește abilități rar întâlnite pentru crearea atmosferei premergătoare fantasticului, pentru gradarea și amplificarea misterului care ar fi putut duce la un deznodământ ieșit din tiparele întâmplărilor obișnuite. De mare efect se dovedesc, însă, descrierea spațiului închis, rău-famat al Văii-Dracului – „În pădurile bătrâne de pe hotarul Broștenilor sunt multe huzdoape oarbe, multe văi adânci, multe prăpăstii care se deschid ca niște guri de iad”, sau „Împrejmuită de tufișul acesta, doarme, în adâncimi nepătrunse, Valea-Dracului. Mirosul tare, pișcător al buruienilor, al florilor sălbatece [...] plutește peste toată împrejurimea ca un abur de fosfor topit. De multă vreme picior de om n-a pătruns în Valea-Dracului. Oamenii spun că, de bună samă, nu-i lucru curat, că acolo zac comori îngropate de pe vremea turcilor, dar că sunt date în paza Necuratului”¹¹ – și senzațiile puternice și amestecate pe care eroul le trăiește în interiorul ei : Gherasim „se trezi amețit, cutremurat de teamă, în adâncul Văii-Dracului. I se părea că, tot astfel cum alunecase, se va deschide acum pământul sub picioarele lui și-l va înghiți. I se păru că sus, în tufișurile de pe Lărm, ar fi auzit un râs ascuțit, ca de drac [...]. Sudorile începuseră să-i îmbroboneze fruntea, nu de teamă, ci de un sentiment nedeslușit ; îi venea așa, fără să creadă, ca și când și-ar săpa groapa”¹² .

⁹ Ion Agârbiceanu, *Opere. Schițe și povestiri*, vol. II, București, Editura pentru literatură, 1962, p. 122.

¹⁰ *Idem*, p. 124.

¹¹ *Idem*, p. 223.

¹² *Idem*, p. 228, 230.

Dacă până acum naratorul, în cele două texte, refuza să își asume fantasticul, în schimb *Duhul băilor* este singura povestire în care evenimentelor de necrezut nu li se mai dă o explicație plauzibilă. Instaurarea supranaturalului va fi sprijinită și de decuparea diferită, în raport cu povestirile anterioare, a materiei epice, prin introducerea punctului de vedere al unui narator reprezentat. Satul, rememorează acum, în prezent, domnul Ispas, era întunecat, cuprins de „neguri lăptoase”, ceea ce îl determină să se îndrepte spre cârciumă, unde trei băeși, la un pahar de must, îi vor povesti trei istorisiri de necrezut, trăite chiar de ei. Prezența celor trei povestitori are și rolul de a certifica, de a întări lucrurile mai mult decât stranii pe care ei le relatează. Domnul Ispas, om cu muncă de birou și cu judecată limpede, se află la polul opus minerilor, pe care îi privește într-un început foarte neîncrezător : „Da bine, oameni buni, zic eu, dumneavoastră chiar credeți în minunile astea ? Nu știți că în pământ nu trăiește nici o ființă omenească, că nu este Vâlvă, că nu-i duh al băilor și că toate poveștile pe care le spuneți sunt numa-nchipuiri ?”¹³ Însă ei, oameni cu credință, susțin că orice mină are un duh al ei, care apare arareori în fața minerilor, spre a-i încuraja sau a le anunța o primejdie de moarte : „Domnule Ispas, îmi zise, eu n-aș vrea ca dumneata să pățești ceva rău. Doamne, ferește ! Dumneata ești om bun și de-aceea te rog să nu-ți bați joc de sămne. Ne crezi dumneata pe noi beți, ori muieri fricoase, să spunem povești ? [...] – Nu-i bine, îmi zise el, să vorbești cu necredință de ceea ce nu se văd, căci duhurile sunt veșnic lângă noi, ne-aud, ne cunosc, și pe urmă își răzbună”¹⁴. Naratorul află astfel trei întâmplări oculte legate, toate, de spațiul întunecat, cu conotații uneori malefice, al minei, atât de pregnant în proza lui ; prima, a lui Ion Vintilă, despre niște sunete ciudate ieșite din stâncă, de parcă în spatele peretelui ar fi băit alți oameni; a doua, spusă de Petre a Rarului, despre o apariție fantomatică pe muntele Vâlcoiu, a unui „bătrân înalt, cu barba mare”, cu ochii ca de gheață, care îi anunță, cu voce omenească, să nu mai sape acolo după aur : „Și-n mijlocul acelei biserici sta bătrânul pe care-l văzusem. Sta cu ochii închiși, cu brațul drept ridicat, și auzirăm ca un șuier de vânt, ș-apoi se auzi de trei ori, cu glasul cel mai curat omenesc : «Nu-i, și nu-i, și nu-i !»”¹⁵ . În acest moment, deja, naratorul începe să se lase convins de adevărul celor auzite, cedează în fața povestitorului autodiegetic și a martorilor săi, făcându-l pe cititor să își pună aceleași întrebări : „A Rarului îmi povesti toate acestea cu atâta siguranță, încât mă convinse. Și acum începu să mă învăluie o taină mare, o frică aproape copilărească”¹⁶. A treia întâmplare se referă la Patronul Noptii, un fel de stăpân al întunericului văzut într-o noapte de iarnă pe Dealu-Băilor, care trece „ca un fulger, și-ntr-o noapte cutreieră întreg pământul”. Are uniformă de general, însă, știu sătenii, este o arătare, o himeră de care este bine să-ți ferești privirea, calul său nelăsând niciodată urme în zăpadă. Poveștile cu stafii și apariții zguduie puternic credințele domnului Ispas despre lume și îl provoacă să mediteze adânc la cele ascultate și să accepte că multe lucruri rele se pot abate asupra omului în unele locuri și în puterea nopții, la anumite ceasuri. Se poate concluziona că există o spațialitate predilectă producerii fantasticului în povestirile analizate, reprezentată concret prin mina sau baia de aur, prin munte și pădure, locuri stranii care înlesnesc, ca și în basm, manifestarea supranaturalului atunci când omul transgresează hotarele cunoscute și intră pe teritorii nepermise, care îl conectează parcă la o dimensiune diferită, de cele mai multe ori abisală, mortală ; apoi mai este cârciuma întunecată, ce pare moartă, din *Vâlva-Băilor*, care adăpostea cândva hoții de aur, căreia îi cade victimă naivul Vasile Mârza, formând împreună cu satul și târgul o geografie literară pe ale cărei coordonate trăiesc personajele din proza lui Ion Agârbiceanu.

¹³ *Idem*, p. 284.

¹⁴ *Idem*, p. 285.

¹⁵ *Idem*, p. 286.

¹⁶ *Idem*, p. 286.

Bibliografie

Agârbiceanu, Ion, *Opere. Schițe și povestiri*, vol. II, București, Editura pentru literatură, 1962.

Pavel Dan, Sergiu, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva, 1975.

Voiculescu, Vasile, *Integrala prozei literare*, București, Editura Anastasia, 1998.